

Səbinə İSAYEVA

ADPU-nin filologiya fakültəsinin magistri

FOLKLORŞÜNASLIQ ELMİNƏ DAİR QIYMƏTLİ MONOQRAFIYA

Görkəmli folklorşünas alim, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Azad Nəbiyevin Azərbaycan folklorunun inkişafında əvəzsiz xidmətləri vardır. O, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının toplanmasına, tədqiqinə böyük əmək sərf edən görkəmli yaradıcılardan biridir. Yorulmaq bilmədən bir-birinin ardınca müxtəlif illərdə nəşr etdiyi əsərləri, dərslər vəsatləri ağır zəhmətin və yuxusuz gecələrin nəticəsidir. Alimin irihəcmli əsərləri, monoqrafiyaları, məqalələri nəinki Azərbaycanda, hətta ölkəmizin hüdudlarından kənar da nəşr edilmişdir. Xalqımızın bu zəngin sərvətinə dərinləndən bağlı olan alim folklorun nəzəri problemləri ilə ardıcıl və səmərəli məşğul olur. Böyük alim folklorşünaslığımızda arxaik janrların, xalq oyunları və meydan tamaşalarının, milli mərasim və bayramlarımızın ilk araşdırıcılarından biridir. Bu sahədə çap olunmuş «Azərbaycan folklorunun janrları», «El nəğmələri», «Xalq oyunları» və başqa monoqrafiyaları artıq geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazanıb. Bundan başqa folklorumuzun toplanmasında da mühüm işlər görmüş A. Nəbiyev «Azərbaycan dastanları», «Nəğmələr, inanclar, alqışlar, «Novruz», «İlaxır çərşənbələr», «Şehrli sünbüllər» və digər topluları onun bu sahədəki gərgin axtarışlarının bəhrəsidir.

Alimin son əsərlərindən biri də iki kitabda hazırladığı «Azərbaycan xalq ədəbiyyatı» (Bakı, 2002) əsəridir. Əsərin birinci hissəsi şifahi xalq ədəbiyyatının öyrənilmə tarixinin müxtəsər xülasəsi ilə başlayıb qədim dövr xalq yaradıcılığını əhatə edir. «Azərbaycan xalq ədəbiyyatı» əsəri müəllifin folklor sahəsində apardığı çoxillik toplama, nəşr və tədqiqat işlərinin ilkin yekunudur.

Kitab iki bölmədən və hər bölməyə müvafiq yarım bölmədən ibarətdir.

Birinci bölmədə folklor nəzəri irsi və zəngin janr sistemində malik Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı məsələləri araşdırılır, xalq ədəbiyyatının dünya folklor nəzəri fikri əsasında öyrənilməsindən bəhs olunur. Burada folklorun başlıca spesifik xüsusiyyətləri, onun digər elm sahələri ilə əlaqəsi, ağız ədəbiyyatının üslub və növ təməlləri məsələləri tədqiq edilir. Eyni zamanda Avropada folklorşünaslığın meydana gəlməsi, müxtəlif folklor məktəbləri, onların irəli sürdüyü mülahizələrin milli folklorlara təsiri məsələləri də ön plana çəkilir. Birinci bölmədə, xüsusilə Azərbaycan folklorşünaslıq məktəbi, onun meydana gəlməsi, görkəmli nümayəndələri Ə.Abid, S.Mümtaz, F. Kəçəri, H.Araslı, M.H.Təhmasib və başqalarının xidmətləri xatırlanır. Həmçinin Güney Azərbaycanında folklorşünaslıq, mühacirət folklorşünaslığı, folklor və yazılı ədəbiyyat, onların hər ikisinin ortaq cəhətləri, bir-birinə qarşılıqlı təsiri məsələləri araşdırılır. «Azərbaycan folklorunun təsnifi, dövrləşdirilməsi məsələlərindən birinə toxunur və xalq ədəbiyyatını şərti olaraq qədim dövr, orta əsrlər dövrü və yeni dövr şəklində dövrləşdirmək məsələlərini irəli sürür və ağız ədəbiyyatının ayrı-ayrı janrlarının yeni prinsiplərini verir.

Kitabın ikinci ən böyük bölməsi «Qədim dövr xalq ədəbiyyatı» adlanır. Burada əvvəlcə şifahi yaradıcılığımızın erkən qaynaqları haqqında məlumat verən müəllif daha sonra qədim türk mifologiyası, dünya mif modeli və Azərbaycan mifologiyası, onun struktur tərkibi, ilkin qaynaqları və törəniş modelləri, qədim türk panteonu, Azərbaycan mifologiyasında kultlar və zoomorfik obrazlar, milli mifologiyanın inkişafı və təsnifi, onun zərdüş və islam mifoloji qaynaqları barədə zəngin və dolğun məlumat verir. Burada eyni zamanda maraqlı mifoloji mətnlər də verilmişdir.

«Ağız ədəbiyyatında ədəbi üsullar və lirik növün erkən şəkilləri» yarım bölməsində müəllif xalqın poetik yaradıcılığının ən erkən şəkilləri-əmək nəğmələri, əkinçi, sayaçı sağın, ovçu, balıqçı, ipəkçi, hana nəğmələri, onların başlıca spesifik xüsusiyyətləri, poetik dəyərləri haqqında danışır.

«Mərasim folkloru» yarım bölməsində A. Nəbiyev onu mövsüm mərasimi və məişət mərasimi nəğmələri kimi qruplaşdırmış, xalqımızın mərasim dünyasının gözəlliklərini ön plana çəkmişdir. Mövsüm mərasimi nəğmələri içərisində çillə, ilaxır çərşənbə və bayram məişət nəğmələri barədə geniş danışır. Xüsusilə, qədim və

milli bayramımız Novruz bayramı və Novruzdan sonrakı nəğmələrdən bəhs edir.

Xalqın məişət həyatında mühüm yer tutmuş doğum, adqoyma, toy, yaş nəğmələri isə məişət mərasimi nəğmələri kimi qruplaşdırılmışdır.

«Mərasim folkloru ilə bağlı yaranan kiçik janrlar» yarım bölməsində isə ilk dəfə olaraq ağız ədəbiyyatının erkən kiçik janrları təsnif olunur. Şifahi xalq yaradıcılığının irihəcmli janr yaradıcılığı üçün ilkin zəmin olmuş bu qədim nümunələrin xalq ədəbiyyatındakı yeri və mövqeyi nümunələşdirilir. Atalar sözü və məsəllər, inanclar, andlar, alqış və qarğışlar, əfsunlar, yada nəğmələri, fallar, türkəçarələr, dualar, cadular, tapmacalar, yalvarış və yalvarmalar, söyüşlər, öyüdlər təriflər, şerlər sağlıqlar, başsaqlıqları, təsəllilər və onların poetik xüsusiyyətləri açıqlanır. A.Nəbiyev ilk dəfə olaraq etno-psixoloji düşüncə ilə bağlı olan yuxu, göstərmələr, gözəgörünmələr, eymənmələr, qarabasmalar, ürəyədammalar kimi janrlar haqqında danışır, onların tərkibindəki folklor elementlərindən və digər elm sahələri, xüsusilə etnoqrafiya, psixologiya, parapsixologiya, etno-psixologiya ilə əlaqəsindən məlumat verir.

Əsərdə «Azərbaycan xalq oyunları» başlığı altında Azərbaycan xalqının erkən düşüncəsində özünəməxsus yeri olan oyunlar, onların bir çoxu ilkin nümunələri, yaranma və inkişafı mərhələləri tədqiqata cəlb olunur. Burada Azərbaycan xalqının müxtəlif dövrlərdə yaratdığı həmin oyunlar – rəqsdxili oyunlar, mərasim, məişət, ictimai məzmunlu uşaq oyunları kimi qruplaşdırılmış, onların hər birinə məxsus xüsusiyyətlər göstərilir.

«Azərbaycan xalq ədəbiyyatında dramatik üslub və onun erkən törəmələri» yarım bölməsində öz kütləviliyi ilə seçilən meydan tamaşaları və onun erkən modelləri olan cıdır, zorxana, əyləncə, kəndirbaz «Sim pəhləvan», qaraçı tamaşaları araşdırmaya cəlb edilir. Burada həmçinin az tətbiq olunmuş fərdi tamaşalar və onun ilkin nümunələri – buğa döyüşdürmə, nər döyüşdürmə, qoç döyüşdürmə, it boğuşdurma, xoruz döyüşdürmə, bildirçinbazlıq, yumurta döyüşdürmə barədə müəllif dürüst məlumat verir.

«Epik üslub və təhkiyəçilik ənənəsinin meydana gəlməsi» yarım bölməsində epik üslub, onun inkişaf xüsusiyyətləri, milli təhkiyənin yaranması, eyni zamanda qədim türk dastançılığının meydana gəlməsi. «Alp-Ər-Tunqa», «Oğuz xaqan» «Şu», «Ərgənəkön», «Köç» dastanları təhlil olunur. Bu bölmədə müəllif eyni zamanda

ozan sənəti, onun mənşəyi, təkamülü və formalaşması üzərində geniş dayanır. əski dastanlarımızdan olan «Qaraoğlu», «Kitabi-Dədə Qorqud», onların quruluşu, mövzusu və məzmunu barədə zəngin məlumat verir.

Kitabda Azərbaycan uşaq folkloru, onun tədqiqi tarixi, janr sistemi də diqqətdən yayınmır. Burada oxşamalar, arzulanmalar, əzizlənmələr, laylalar, sanamalar, düzgülər, acıtmalar, uşaq nəğmələri, yanılmacalar, uşaq tapmacaları, onların poetik dəyərləri ön plana çəkilir.

«Ağır ədəbiyyatında iqtisadi münasibətlərin bədii ifadəsi» yarım bölməsində xalqımızın müəyyən dövr görüşü və baxışlarını əks etdirən natura mübadiləsi, alqı-satqı əlaqələri, ticarət münasibətləri, bazar mədəniyyəti ilə bağlı yaranmış folklor nümunələri, onların mövzu və məzmun xüsusiyyətləri və s. açıqlanır.

Görkəmli professor A.Nəbiyev qədim dövr xalq ədəbiyyatını «Poetik ifadənin yeni qəlibləri və yeddi hecalı şerin yaranması» bölməsi ilə yekunlaşdırır. Yeddi hecalı şerin meydana gəlməsi, bayatı, onun türk xalqlar içərisində yayılmış variantları, bu haqda görkəmli folklorşünasların fikirləri burada öz əksini tapmışdır. Müəllif yeddi hesablı poetik qəlibin yaranması və formalaşması ilə qədim dövr xalq ədəbiyyatının artıq yeni – orta əsrlər dövrü yaradıcılıq mərhələsinə qədəm qoyduğunu göstərir. Orta əsrlər, eləcə də yeni dövr folklor yaradıcılığı haqqında isə alimin ikinci kitabında bəhs olunacaqdır.

Bu əsərlə geniş və zəngin bir dövrün şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri tədqiqata cəlb olunur. Bu, Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığını bütöv şəkildə öyrənmək sahəsində görkəmli tədqiqatçı tərəfindən göstərilmiş ilk və təqdirə layiq təşəbbüsdür. Şübhəsiz ki, bu əsər folklor sevənər və ümumiyyətlə, xalq ədəbiyyatını yüksək qiymətləndirən geniş oxucu kütləsi tərəfindən böyük məhəbbətlə qarşılanacaqdır.